

LUND UNIVERSITY

Middelalderhaven i Stege – et tilflugtssted for den truede Lægebotonie fra Lolland

Thell, Arne

Published in:
Althea

2023

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Thell, A. (2023). Middelalderhaven i Stege – et tilflugtssted for den truede Lægebotonie fra Lolland. In *Althea : Historiske planter* (pp. 11-15). Forlaget Bogprint.

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
Annan

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Middelalderhaven i Stege – et tilflugtssted for den truede Lægebetonie fra Lolland

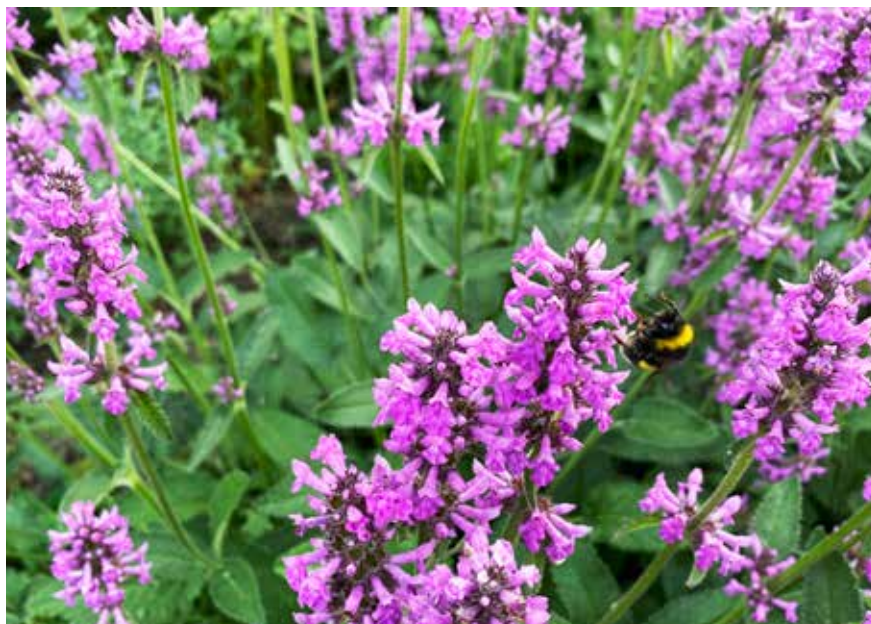

Fig. 1. Lægebetonie med Mørk Jordhumle i Stehag i Skåne. Foto 27. juli 2021.

Af Arne Thell
Biologisk Museum, Lunds Universitet

Lægeplante

Lægebetonien var sandsynligvis den mest brugte af alle lægeplanter i middelalderen, der ville hjælpe mod en lang række sygdomme og lidelser, blandt andet smerter, feber, tuberkulose, gigt, slim i brystet og hjernen og svage nerver (Lilja 1838).

Pedersens favorit

Christiern Pedersen (c. 1480–1554), Danmarks første humanist og en af de vigtigste idet han oversatte Bibelen til dansk og reddede Saxos krønike for eftertiden gennem en trykt udgave baseret på den eneste bevarede, håndskrevne original, der var i Birger Gunnersens, Lunds sidste ærkebisp, besiddelse. (Pedersen 1514).

Christiern Pedersen havde desuden en stort interesse for lægeplanter og tilsyneladende

Fig. 2. Færgestrædet i Malmø hvor Christiern Pedersen havde sit trykkeri i midten af 1530'erne. Vennen Jørgen Kock, Malmøs borgmester, boede i huset til venstre. Begge tog den tabende side i Grevefejden 1534–36. Pedersen blev glemt og endte sine dage i Helsingø 1554. Foto: 13. august 2019.

et særlig godt øje for Lægebetonien (Thell 2016). I bogen *Om Urte Vand*, trykt på eget forlag på Færgestrædet i Malmø (Fig. 2), anbefaler han to skeer fulde af betonien ekstrakt, aften og morgen, for at slippe af

med problemer såsom hævelser i og på hovedet.

Pedersen nævner i samme kapitel et særligt rigt vækstråde for Lægebetonien – nemlig Stehag i Skåne.

Christiern Pedersen (1534):

”Vand som er brent aff Bethonye, som kallis Betonica paa latine, och voxer her i Skaane paa marcken mange stede, oc serdelis hoss Stod hage [Stehag]. Aff det vand skal mand dricke afften oc morgen ved tho skeder fulde. Det bort tager saadan heffuelse, oc leger buldene som voxe i hoffuedit, mand maa oc stryge aff samme vand uden paa heffuelsen”

Ærkebisp Absalon (1128–1201) var den der bestilte Saxos krønike i det 12. århundrede, der flere hundrede år senere blev reddet af Christiern Pedersen. Et mærkeligt sammentræf er, at der netop i Stehags kirke findes, hvad der menes at være, det eneste samtidige maleri af Absalon (Fig. 3–4). Overfor Absalon er den samtidige konge, Knud VI, afbildet.

Stehag

Allerede på Pedersens tid var udbredelsen stort set begrænset til det vestlige Midtskåne og vestlige Lolland. Da den var sjælden i resten af Danmark blev den ofte indført fra kontinentet og dyrket i kloster- og lægehaver, ifølge Paulli (1648). Nu om dage er Lægebetonien meget sjælden selv i Stehag. Den blev genopdaget i 1980 efter at være blevet betragtet som uddød i flere perioder. Da

Fig. 3. Sandsynligvis et samtidigt maleri af Ærkebisp Absalon der indvoiede Stehag kirke.
Foto: 7. august 2017

Fig. 4. Stehag kirke i Skåne. De ældste dele fra slutningen af 1100-tallet.
Foto: 11. oktober 2015.

Stehag blev mit eget hjemsgn i 2015, startede jeg et redningsprojekt, som senere kom til at omfatte alle syv tilbageværende bestande på gammel dansk jord, fem i Skåne og to på Lolland.

Lægebetonien hører hjemme i stævningsskov Mårten Sjöbeck (1886–1976), skånsk ekspert i det gamle kulturlandskab, nævnte tre arter der var særligt tilpasset til stævningsskov, Lægebetonie, *Betonica officinalis* L., Stor Pimpinelle, *Pimpinella major* L., og Himmelblå Lungeurt, *Pulmonaria angustifolia* L. (Sjöbeck 1964). Stor Pimpinelle findes hist og her paa Vestlolland, men ellers sjælden i Danmark

(Hartwig 2015). Himmelblå Lungeurt er meget stærkt truet. Nogle enkelte eksemplarer findes stadig på Kyndbyskrænten ved Isefjord (Fig. 5). Den er dog fredet, hvorfor et redningsprojekt på den måde der udføres for Lægebetonien ikke er mulig. Det er helt klart en risiko at den forsvinder om nogle år.

Cyklus af stævningsskov

Lægebetonien klarer sig bestemt godt i hø-engen men foryngrer sig lettere i stævningsskoven, hvor der var områder med bar jord efter fældning. Græsset blev slået i lysningerne og enkelte store træer gav skygge, altså en rigtig hyggelig tilværelse hvor mange karplanter benyttede lejligheden til frøsåning inden der igen ventede nogle år med skygge. Floraen udvikles godt blandt det dybrodede græs der dannes når græs og buske

Fig. 5. Himmelblå lungeurt på Kyndbyskrænten ved Isefjord.
Foto: 12. april 2022.

vokser sammen over længere tid, dette ifølge Sjöbeck (1964).

Den der vil se en især velholdt stævningsskov i brug kan besøge f.eks. Boserup Skov ved Roskilde. Købelev Skov paa Lolland fungerer også godt, men er ikke så intensivt plejet. Her er en forsøgsdyrkning af Lægebetonie med planter fra Kongeskoven ved Rudbjerggaard i gang, lokalitet 1 i kortet (Fig. 6, 8).

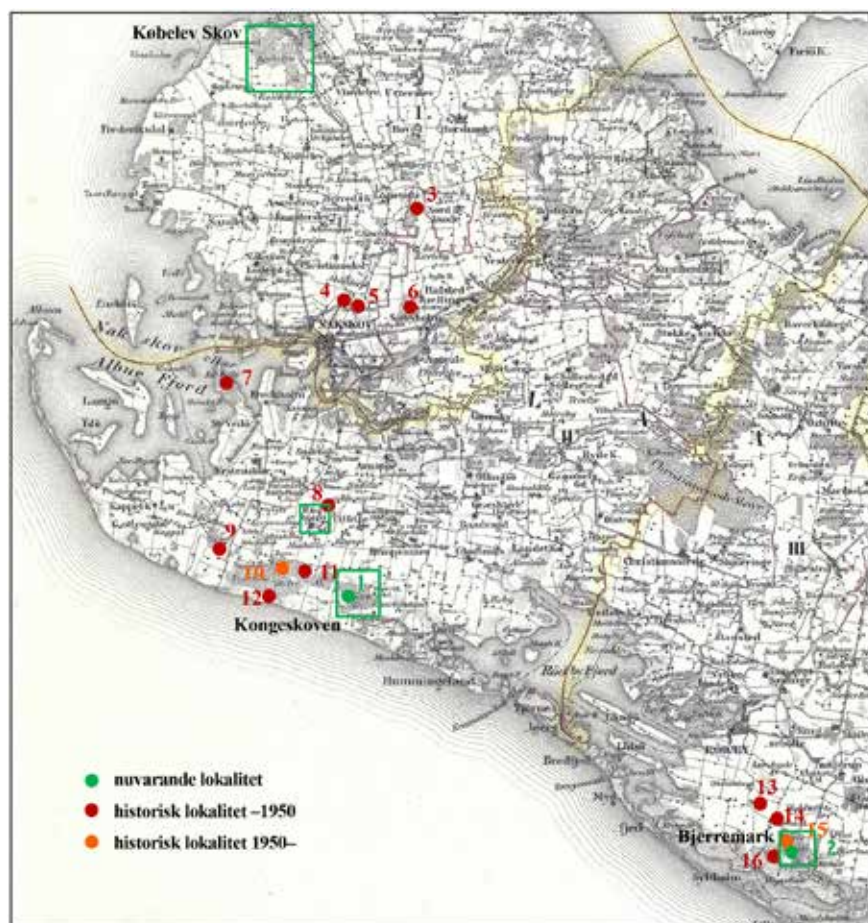

Fig. 6. Manzas kort fra 1857 med alle kendte historiske lokaliteter for Lægebetonie på Lolland.

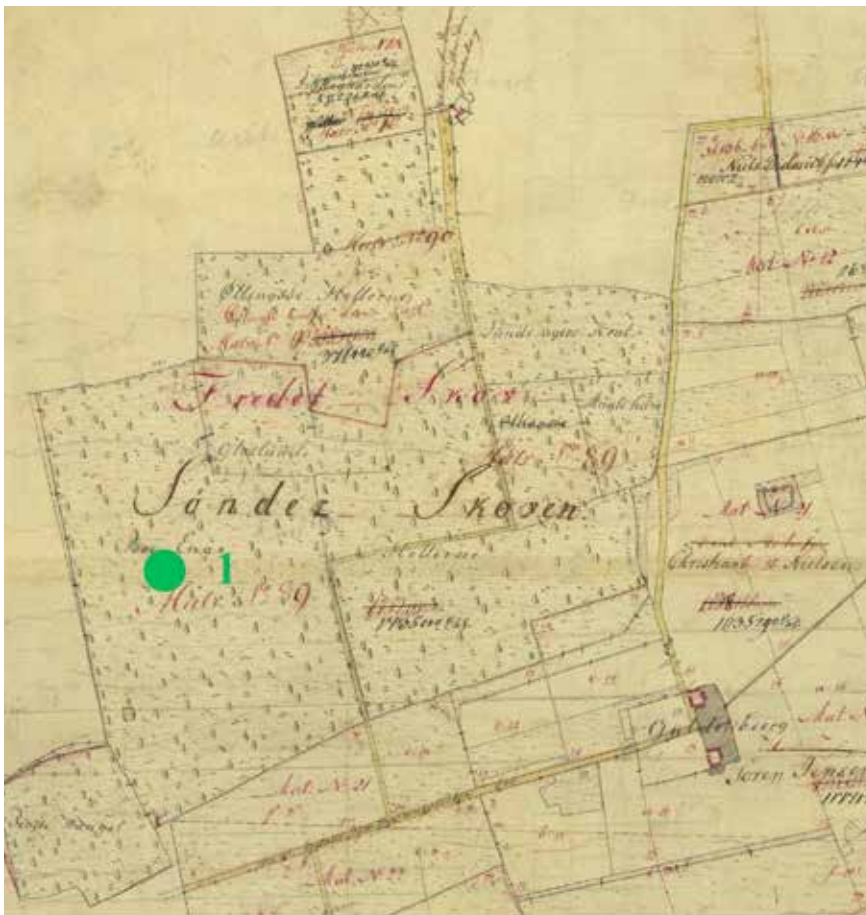

Fig. 8. Kongeskoven (Sønderskoven) 1808 – en samling skovhaver.

Emil Rostrup

Lollands store botaniker i 1800-tallet, Emil Rostrup (1831–1907), skrev i *Lollands vegetationsforhold* (1864: 55):

"Her træffes en Mængde Betonica officinalis som er særlig karakteristisk for disse Egeskove, hvor den forekommer overalt, medens den neppe træffes udenfor samme".

Hermed mente han ikke egeskove, som de plejer at se ud i dag. Lægebetonien var karakteristisk for det ugræssede kulturlandskab, stævnings-skove og hø-enge, som var almindelige på det sydvestlige Lolland før skovfredningen og udskiftningen, reformer der stort set fandt sted samtidigt i grænsen mellem det 18. og 19. århundrede. Stævnings-skove og hø-enge, eller en blanding af begge, var ofte hegnede til skovhaver (Worsøe 1998).

Historisk udbredelse

Da Rostrup studerede Lollands flora var de fleste af disse allerede ude af drift og var ved at blive til højskov eller omdannet til dyrket jord. Lægebetonien faldt derfor hurtigt i antal og udbredelse i løbet af 1800-tallet. Dokumentation i form af herbarier (Lund, København, og Aarhus) og floraer startede i sidste øjeblik, men det er stadig muligt at identificere 16 historiske steder på det sydvestlige Lolland, hvor Lægebetonien har vokset (Fig. 6, 7):

1. Kongeskoven ved Rudbjerggård
2. Bjerremark øst for Rødby – de to steder hvor den stadig findes
3. Løjtofte krat
4. Enghaven
5. Svingelen
6. Sæbyholms skov
7. Vejlø skov
8. Rudbjerggård

9. Havrevang
10. Vindeholme
11. Maglehøj
12. Vindeholme Strand
13. Mellem Darket og Ottelundsgården
14. Darket
15. Stensagervej
16. Hyldtofte Fæland

Efter 1932, hvor Lægebetonien blev indsamlet i Ravnstrup Have ved Næstved, er den ikke observeret i naturlig tilstand udenfor Lolland i dagens Danmark. Den faldt fortsat i antal og det er faktisk rent held, at nogle eksemplarer overlevede de to steder indtil i dag. Begge steder, Kongeskoven og Bjerremark, var en samling skovhaver indtil udskiftningen. I Kongeskoven havde de navne som eng, have, vænge og krat, typiske navne for områder med høslet eller stævnings-skove. (Fig. 8, 9)

Skovhaverne blev ikke længere brugt og udviklede sig til skov, Kongeskoven blev produktions-skov mens området i Bjerremark

Fig. 7. Herbarieark fra 1884, opbevaret i de botaniske samlinger på Lunds Universitet, med Lægebetonien fra Rudbjerggård.

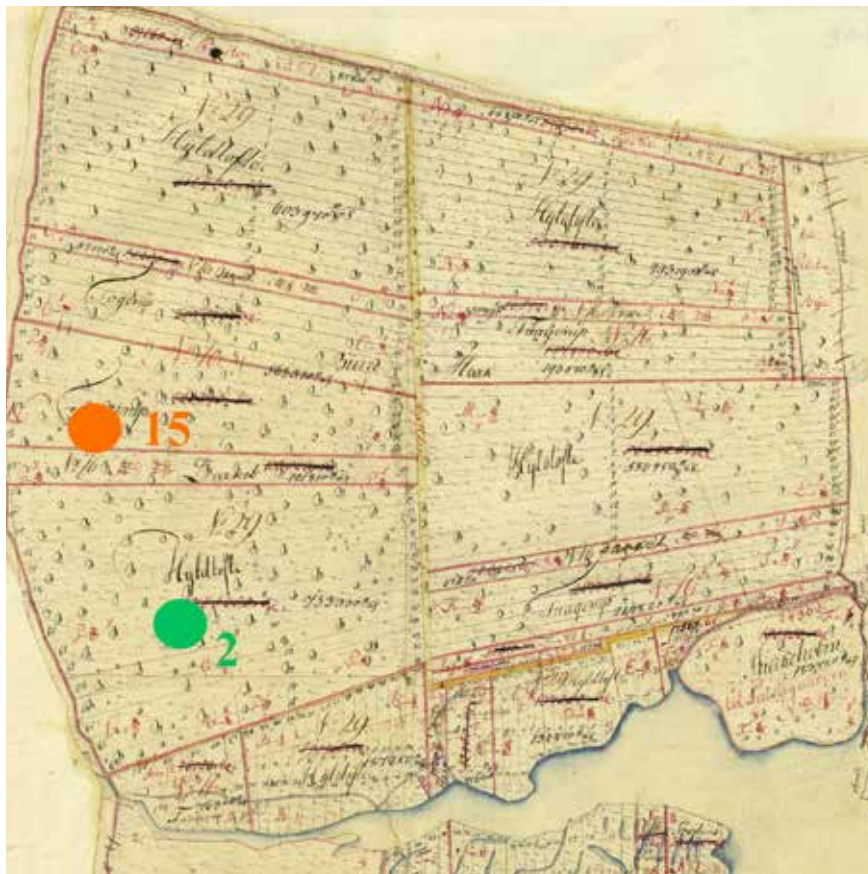

Fig. 9. Bjerremark-egnen 1794 – også en samling skovhaver.

gradvis blev ryddet under 1800-tallet og forvandlet til intensivt dyrket jord. De overlevende Lægebetonier vokser derfor på steder med helt forskellige forhold – en lille lysning i Kongeskoven og i en dyb grøft langs Bjerremarkvej.

Redningsprojekt

I 2016 blomstrede kun to eksemplarer i hele Danmark. Det var i den dybe vejgrøft i Bjerremark. De kunne krydsbefrugte hinanden og give mange frø der blev høstet i efteråret 2016. Et redningsprojekt startede. Et hundrede frøplanter blev plantet på stedet 2017–2018 (Thell m.fl. 2020). Planter fra Bjerremark dyrkes i medicinhaven ved Næstved sygehus siden 2022 og Guldborgsund Zoo og Botanisk Have siden 2017. Den tidligere reservelokalitet, Københavns Universitets Feltstation Christiansminde ved Sorø blev omdannet til cafe og parkering i 2021, hvorfor overlevende planter blev flyttet samme

efterår til Barokhaven ved Søholt slot midt på Lolland.

Mens bestanden i Bjerremark ser ud til at kunne stabiliseres, skal redningsprojektet i Kongeskoven udføres anderledes, fordi der er flere trusler. Der er altid for lidt lys og en stadig større del af området er dækket af brombær. De få resterende planter er svage og blomstrer sjældent, og når de prøver at blomstre, bliver de måske bidt af rådyr (Fig. 10).

Efter tilladelse fra godsejeren tog vi derfor to sideskud fra

Fig. 10. Lægebetonie i Kongeskoven bidt af rådyr. Foto: 29. juni 2017.

Fig. 11. Lunda-eleven Per-Erik "Pelle" Persson og Dorthe Prip Lahrmann, fagkoordinator for Natur og Landbrug for Lolland kommune, har lige taget to sideskud i Kongeskoven. Foto: 30. juni 2020.

to forskellige eksemplarer, der blev sat i pletter i 2020 (Fig. 11). Året efter var de vokset til to kraftige planter med mulighed for krydsbefrugtning, der fandt sted på en altan i Lund langt fra andre provenienser (Fig. 12).

Fig. 12. Lægebetonier fra Rudbjerggård der krydsbefrugter hinanden. Foto: 26 juli 2022

Frø blev sået i efteråret 2021 og et år senere nåede de første 69 planter deres tre reservelokaliteter. Der blev plantet tolv stykker i Middelalderhaven i Stege (Fig. 13).

Godsejerfamilien von Rosen har vist stor interesse for projektet og har tolv planter på privat grund i Rudbjerggårds slotshave (Fig. 14).

Resterende 45 planter placeredes i Købelev Skov, en gammel stævningskov hvor stævningen

Fig. 13. Serhii Kondratiuk, ukrinsk gæsteprofessor ved Lunds Universitet, planter Lægebetonier i i Stege sammen med Inger Skov fra Middelalderhaven. Foto: 22. september 2022.

Fig. 14. Rudbjerggård slot, opført i overgangen mellem det 16. og 17. århundrede. Foto: 30. juni 2020.

Fig. 15. Købelevo Skov med nyplantede Lægebetonier. Foto: 11. oktober 2022.

blev genoptaget i 1980'erne, Lægebetoniens rette miljø (Fig. 15).

De gamle sideskud, der nu var kraftige planter, flyttede hjem til Kongeskoven, hvor de blev taget to år tidligere, men der er mange frø gemt til fremtidig dyrkning (Fig. 16).

Vejgrøften i Bjerremark forvaltes nu som høeng af Lolland kommune (Fig. 17). Plejestrategien

evalueres og forbedres løbende. Som så ofte i naturplejen er bekæmpelsen af tilgroning den vigtigste og sværeste, men nu blomstrer der flere snese af planter årligt

Fig. 16. De to tidligere sideskud blev til stærke planter, der endelig blev plantet i Kongeskoven, hvor de blev taget for to år siden (gul pil). Foto: 10. oktober 2022.

Fig. 17. Bjerremark er idag et intensivt dyrket agerlandskab med blomstrende Lægebetonier i den dybe grøft. Foto: 29. juni 2017

Kilder

Hartwig, P. 2015. Atlas Flora Danica I-III. Gyldendal, København.

Lilja, N. 1838: *Skånes Flora*. Berlingska, Lund.

Pedersen, C. 1514. *Danorum Regum heroumque Historiae* [nyudgivelse af Saxo's *Gesta Danorum*]. Badius, Paris.

Pedersen, C. 1534. *Om Urte Vand*. Pedersen, Malmø.

Paulli, S. *Flora Danica Det er: Dansk Urtebog*. Marzan, København.

Rostrup, E. 1864. *Lollands vegetationsforhold*.

Videnskablige Meddelelser fra den Naturhistoriske Forening i Kjøbenhavn. Andet Aarti, 1846(3-7): 37-119.

Sjöbeck, M. 1964. *Skottskog och grässvål*. Sveriges Natur. Svenska Naturskyddsföreningens årsbok 1964, s. 27-52.

Thell, A. 2016a. *Betony (Betonica officinalis) in Stehag – a piece of living plant history*. I: Kandt, K. E., Lissok, M. (red.), *Festgaben aus Floras Füllhorn, Pomonas Gärten und vom Helikon. Eine Blütenle se kultur und kunsthistorischer Beiträge zum 65. Geburtstag von GerdHelge Vogel*. Ludwig, Kiel, s. 22-37 & 225.

Thell, A., Hedrén, M., Helkjær, M., Johansson, J.-T., Lahrmann, D. P., Persson, P.-E., Søchting, U. & Thell, A. 2020. *Historie, udbredelse og redningsprojekt for Lægebetonie i Danmark*. – *Urt* 44(2) 22-29.

Worsøe, E. 1998. *Skovhaver i Danmark – Flora og Fauna* 104 (3-4): 55-61.

Tak til

Familie von Rosen, Fredrik Farhadian, Lunds Botaniske Forening, Pelle Persson, Marianne Helkjær, Dorthie Prip Lahrmann, Uffe Bjarne Nielsen, Lars J. Larsen, Middelalderhaven i Stege, Foreningen Historiske Planter og Historiske kort på Nettet – Geodatastyrelsen, <https://hkpn.gst.dk>